

(Де)легітимація соціального порядку та уподобання щодо модернізації його засад в сучасній Україні: передумови і тенденції¹

Анотація

У статті викладено досвід дослідження особливостей впливу мовних та геополітичних уподобань на (де)легітимацію соціального порядку та поляризацію уподобань щодо модернізації його засад в Україні. Встановлено, що мовні та геополітичні уподобання зумовлює чинник проросійської зорієнтованості. За мірою проросійської зорієнтованості виокремлено дві соціальні категорії: 1) проросійськи зорієнтованої; 2) проєвропейськи зорієнтованої. Виявлено: а) чисельне переважання проросійськи зорієнтованої категорії над проєвропейськи зорієнтованими впродовж 2000–2013 років; б) 20-відсоткове переважання проєвропейськи зорієнтованих над проросійськи налаштованими громадянами після 2013 року. Спостережено розбіжності між проросійськи та проєвропейськи зорієнтованими: 1) незначні щодо бажаних моделей відносин власності та регуляції економіки; 2) некритичні щодо бажаної моделі державно-територіального устрою; 3) великі щодо бажаної моделі функціонування мов та геополітичного вибору. Виявлено переважну підтримку з боку обох категорій реформістського шляху модернізації українського суспільства.

Ключові слова: соціальний порядок, легітимація, модернізація, мовні уподобання, геополітичні уподобання

¹ Автор вдячний консультантові — декану факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Андрію Горбачику. Переважна більшість моїх практик статистичного аналізу прищеплені Андрієм Петровичем на навчальних заняттях із програмних пакетів OCA та SPSS і, найбільшою мірою, у перебігу консультування. Саме після зазначеного консультування мої статті набували прийнятних кондицій.

Вступ

В Україні чинна Конституція (ст. 10) визначає в якості державної мови для функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території держави виключно українську мову. Водночас у Конституції України також гарантовано вільний розвиток, використання та захист широко вживаної в українському суспільстві російської мови. Але цей усталений упреодовж 20 років порядок вжитку мов оскаржують та прагнуть змінити окремі політичні сили всередині України та — ззовні — Російська Федерація. Їхні домагання підвищення статусу російської мови донедавна мали підтримку дуже значної частини громадян України, що мало наслідком соціальне напруження.

Водночас предметом гострого і запеклого протиборства в Україні останніми роками став однозначний її вибір європейської інтеграції, що започатковує процеси модернізації нормативних підвалів соціального порядку в українському суспільстві. Окрім національної Конституції, ці нормативні підвалини матимуть своїм джерелом також наднаціональне законодавство міжнародного європейського об'єднання, в яке намагається інтегруватися Україна. Така рішуча спроба інтеграції України в Європейський наднаціональний соціальний порядок викликала затятий спротив Російської Федерації та внутрішньоукраїнських опонентів.

Вияви (не)сприйняття чинного порядку вжитку мов та європейської інтеграції було неодноразово спостережено та вивчено в перебігу аналізу даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України. Зокрема, ці тенденції завважено в дослідженні політичної самоідентифікації особистості за умов становлення громадянського суспільства в Україні [Резнік, 2003: с. 122–147, 152–160]. Дуже ґрунтовно розглянуті вони й у дослідженні соціокультурної динаміки політичних регіонів України 1994–2006 років [Вишняк, 2006]. За підсумками цього дослідження констатувалася найвища міра розмежування (розкол, протистояння) між регіонами за ставленням до статусу російської мови та до геополітичного європейського або євразійського вибору України, зокрема, її інтеграції із Росією та Білоруссю. Зокрема, на Півдні та Сході України переважала прихильність, а на Заході й у Центрі України — неприхильність до підвищення статусу російської мови та до інтеграції України із Росією й Білоруссю. Можна припустити, що регіональну поляризацію водночас мовного та геополітичного уподобань зумовлює якийсь спільний чинник. Утім, імовірна наявність такого чинника не моделювалася. Природно, не аналізувався і вплив цього гаданого чинника на загальне сприйняття громадянами соціального порядку до і під час екстраординарних подій останніх років та перспектив його модернізації в сучасному українському суспільстві. З'ясування зазначених тенденцій у масовій свідомості вкрай актуальне для запровадження у перебігу реформ засад соціального порядку, які є найприйнятнішими для громадян. Виклад спроби такого з'ясування становить зміст моєї статті.

Теоретичне підґрунтя та гіпотези

Соціологічний ужиток поняття порядку спершу було започатковано для позначення соціальної статистики суспільства [Соціологія Конта, 1995: с. 237]. Згодом соціальний порядок суспільства був визначений як “порядок сумісного життя, заснований на збігові та об’єднанні виборчих воель, на конвенції, внаслідок чого він гарантується політичним законодавством й отримує своє ідеальне, усвідомлене пояснення і виправдання у громадській думці” [Тьоніс, 2005: с. 237]. Зауваження усвідомленості та виправданості порядку у громадській думці підкреслює тут соціально-психологічні передумови його існування. А наголошення конвенційних і законодавчих аспектів увиразнює нормативні засади порядку. Про ці засади йдеться й у концептуалізації цілковитої протилежності соціального порядку в суспільстві — “стану суспільного безладу, або *аномії*” [Дюркгайм, 1998: с. 309]. Аномія трактована власне як “відсутність норм” у суспільстві: “Ніхто вже не може сказати, що є можливим, а що ні, що є законним, а що незаконним, які устремління й вимоги можуть вважатися правомірними, а які переходять усякі межі. Таким чином, виходить, що немає речей, на які не можна б було посягати” [Дюркгайм, 1998: с. 308–309]. Цей стан вважається наслідком послаблення або внеможливлення соціальної регуляції в суспільстві, коли воно зазнає швидких соціальних змін і перетворень внаслідок технологічних проривів, економічних піднесень і спадів, природних, політичних і воєнних катаклізмів. Згодом у соціології чинним порядком було визначено самий шанс орієнтування дієвцями своїх дій на уявлення про існування такого законного (легітимного) порядку [Вебер, 2012: с. 44]. Так започаткувалося вивчення легітимності як суб’єктивно усвідомленої законності соціального порядку і легітимації як процесу генези та творення цієї легітимності. Наступні покоління провідних теоретиків ґрунтовно збагатили концептуалізацію цієї проблематики¹. Аналіз їхнього доробку вможливує узагальнені визначення легітимності соціального порядку як його визнання з огляду на релігійні, культурні та

¹ Раніше я розлого оглянув еволюцію змісту поняття легітимації у соціологічному теоретизуванні [Резнік, 2010а; с. 15–224]. Висновки з цього огляду були оприлюднені водночас в окремій статті [Резнік, 2010b]. Вони зазнали критики через зауважену у моєму викладі “хібну есенціалістську позицію” [Гацков, 2014: с. 166–169]. Втім, критик фактично сам спростував свою оцінку моїх висновків як “зайвих” “дефінакторних ігор”, коли створив на їх змістовому підґрунті власні визначення легітимації та легітимності. Принаймні, інших теоретичних підстав або витоків цих визначень Гацкова у його статті не було наведено. Зокрема, Гацков критикує мої визначення легітимності й натомість пропонує власне визначення легітимності як “сприйняття в суспільстві (соціальній групі, організації) стану справ *правомірним і справедливим*, або принаймні *виправданим і прийнятним*” (курс. мій. — В.Р.) [Гацков, 2014: с. 168]. Мені дуже імпонує це Гацкове визначення, адже за 4 роки до його оприлюднення я оприлюднив доволі близьке за змістом визначення легітимності як “суб’єктивно усвідомленої законності, *правомірності*, обґрунтованості, *прийнятності* або *виправданості* певного об’єкта” [Резнік, 2010а: с. 219]. Я також зауважував “*прийняття* суспільством”, “визнання *правомірності*”, “віру в *справедливість*”, “уявлення про *виправданість*” приватної власності у визначенні її легітимності разом з “оцінкою приватновласницьких відносин як

інші підстави, а легітимації — як процесу набуття цієї легітимності соціальним порядком з плином часу [Резнік, 2010а; с. 219]. На окресленому теоретичному підґрунті можливе формулювання гіпотез про зв'язки мовних та геополітичних орієнтацій в Україні з (де)легітимацією та вподобанням різних перспектив модернізації соціального порядку:

(1) мовні та геополітичні уподобання в Україні зумовлені спільним чинником; (2) цей чинник (а) спряжений із регіональним (культурно-історичним) поділом, (б) впливає на (де)легітимацію чинного соціального порядку, (в) поляризує уподобання щодо модернізації його засад.

Емпіричні дані

Емпіричний аналіз ґрунтований на масивах даних загальнонаціонального соціологічного моніторингу. Цей моніторинг з 1992 року проводить Інститут соціології НАН України у перебігу здійснення багаторічного проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”. Керівник проекту — В.Ворона, автори програми проекту — Є.Головаха і Н.Паніна. Вибірка загальнонаціональних моніторингових опитувань 1992–2016 років пропорційно репрезентує доросле (віком від 18 років) населення 24 областей України (у 2015 та 2016 роках опитування не охопило окремі райо-

справедливих, морально виправданих і життєво прийнятних” [Резнік, 2010а: с. 359]. До вподоби мені й запропоновані Гацковим: а) визначення легітимації; б) “концептуалізація/фіксація терміна “легітимність” (на рівні суспільства)” у формі чітких соціальних констеляцій з емпірично спостережуваними елементами операціоналізації” [Гацков, 2014: с. 167, 169]. Можна простежити вибіркочну змістову спорідненість їх із моїми: а) визначеннями легітимації; б) узагальненням емпірично спостережуваних об'єктивних зовнішніх ознак соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності, що теж містить елементи операціоналізації [Резнік, 2010а: с. 218–223, 359–360]. Природно, з часом Гацков запропонував досконаліші визначення і концептуалізації. Але вони б не з'явилися без жодного зв'язку із доробком попередників. Тому навряд чи критик правий, коли категорично вважає “зайвими” узагальнювальні “міркування про форми, властивості, рівні, функції” легітимації [Гацков, 2014: с. 167]. Так не вважали чільні теоретики світової соціології, коли у своїх працях вели мову про “форми легітимації” [Бергер, Лукман, 1995: с. 178, 180; Бек, 2011: с. 198], “рівні легітимації” [Бергер, Лукман, 1995: с. 154, 172] та “функцію легітимації” [Парсонс, 2002: с. 481; Бергер, Лукман, 1995: с. 151, 164]. Зокрема, серед вказаних форм вони виокремлювали “релігійну легітимацію” [Парсонс, 1998: с. 74, 76, 77, 79, 80], “культурну легітимацію” [Парсонс, 1998: с. 22, 26, 28, 29], “соціальну легітимацію” [Парсонс, 2002: с. 431], “політичну легітимацію” [Парсонс, 1998: с. 181; Бек, 2011: с. 195, 198], “економічну легітимацію” [Бек, 2011: с. 122] та ін. Відповідно виокремлено й “релігійну легітимність” [Парсонс, 1998: с. 73, 78], “культурну легітимність” [Кастельс, Хіманен, 2006: с. 173], “соціальну легітимність” [Кастельс, Хіманен, 2006: с. 173], “політичну легітимність” [Парсонс, 1998: с. 78; Кастельс, Хіманен, 2006: с. 173; Кастельс, 2007: с. 129, 156, 157; Бек, 2011: с. 315], “економічну легітимність” [Кастельс, Хіманен, 2006: с. 173] та ін. Виокремлення і трактування цих форм у перебігу соціологічного теоретизування — неспростовні факти, що незаперечно підлягають узагальненню у межах історіографії соціології. А історіографічні узагальнення стають передумовами досконаліших сучасних концептуалізацій, що спрямовують емпіричний аналіз.

ни Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), що потрапили під контроль сепаратистсько-терористських угруповань), АР Крим (за винятком 2014–2016 років, коли опитування у Криму після його анексії Росією не проводилось) та м. Києва. За типом побудови ця вибірка триступенева, стратифікована, випадкова, із квотним скринінгом на останньому щаблі (автори вибірки: Н.Паніна, М.Чурилов). Опитування проведені за методом самозаповнення анкет у травні 1992 року ($N = 1752$), травні 1999-го ($N = 1810$), січні 2000-го ($N = 1810$), січні 2001-го ($N = 1800$), лютому – березні 2002-го ($N = 1799$), лютому 2003-го ($N = 1800$), лютому 2004-го ($N = 1800$), березні 2005-го ($N = 1800$), квітні 2006-го ($N = 1800$), квітні 2008-го ($N = 1801$), березні – квітні 2010-го ($N = 1800$), квітні – травні 2012-го ($N = 1800$), червні – липні 2013-го ($N = 1800$), липні – серпні 2014-го ($N = 1800$), червні – липні 2015-го ($N = 1802$) та червні – липні 2016 року ($N = 1802$). У 1992–2014 роках польовий етап дослідження організував центр “СОЦІС”, у 2015 і 2016 роках – Благодійний фонд “Інтелектуальна перспектива”.

Основні змінні та показники

Змінна мовних орієнтацій фіксується показником “Російська мова” (Додаток 1). У формулюванні запитання показника йдеться про надання російській мові статусу офіційної в Україні. Цей статус можна розуміти як статус державної мови, статус регіональної мови, статус мови національної меншини або статус мови міжнаціонального спілкування. Різні опитувані могли мати на увазі усі ці різні статуси мови, коли відповідали ствердно або заперечували. Але відповіді опитуваних у підсумку показують, що підвищення статусу російської мови в Україні наразі або відповідає, або суперечить їхнім бажанням.

Змінна геополітичних орієнтацій фіксується показниками “Союз Росії й Білорусі” та “Європейський Союз” (Додаток 1). Ці два показники використані одночасно з огляду на можливу геополітичну амбівалентність опитуваних – наявність у тих самих людей водночас взаємовиключних геополітичних уподобань щодо союзу Росії й Білорусі та Європейського Союзу. Шкали всіх трьох показників (Додаток 1) перетворені таким чином, щоби забезпечити порядковий рівень та концептуально узгоджений порядок вимірювання.

Змінна регіонального поділу українського суспільства фіксується за показником 4 макрорегіонів України, серед яких: а) Захід у складі Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей; б) Центр у складі Вінницької, Житомирської, Київської (без Києва), Києва (міста), Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської областей; в) Південь у складі Дніпропетровської, Запорізької, АР Крим, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей; г) Схід у складі Донецької, Луганської та Харківської областей.

У кількісному вимірі змінну (де)легітимації соціального порядку можна трактувати як мінливість ступеня його (не)легітимності упродовж певного часового відтинку. Тому для виявлення тенденцій (де)легітимації соціального порядку необхідно виміряти і порівняти міри як мінімум якихось початкового та кінцевого станів його (не)легітимності. Якщо виходити із Дюркгаймового трактування аномії як стану суспільного безладу, протилежного соціальному порядку в суспільстві, то можна вимірювати стан (не)легітимності аномії. Таке вимірювання доречно і з огляду на Мертонове уточнення змісту поняття аномії: “Поняття аномії, як від самого початку показав Дюркгайм, відноситься до стану відносної відсутності норм у суспільстві або групі. Дюркгайм точно визначив, що це поняття відноситься до якостей соціальної або культурної структури, а не до якостей людей, що протистоять цій структурі” [Мертон, 2006: с. 282]. Водночас Мертон зауважив у доробку Р.Маківера та Д.Рімена започаткування психологічного трактування аномії як стану свідомості людей, що зумовлюється станом суспільного безладу і відбиває його. Тобто окрім соціально-структурного і культурно-структурного вимірів аномії виокремлено й соціально-психічний її вимір. Це дало підстави вивчати феномен аномії не лише на основі даних державної статистики, як свого часу робив Дюркгайм, а й на основі психологічного тестування у масових опитуваннях.

Емпіричним показником змінної стану (не)легітимності соціального (без)порядку загалом обрано шкалу аномії (Anomy Scale, McClosky & Schaar 1965)¹. Ця шкала апробована для застосування у масових опитуваннях в Україні Н.Паніною у 1990 році і є складовою методичного інструментарію соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ [Паніна, 2008: с. 128; Головаха, Паніна, 2014: с. 8]. Шкала аномії містить 9 пунктів-суджень щодо сталості загальних соціальних норм та власного психологічного стану опитуваного (Додаток 2). Значення кожного пункту шкали варіює від 0 до 2 балів. Це уможливорює побудову сумарного індексу аномійної деморалізованості. Варіація значень індексу — від 0 до 18 балів.

Аномійна деморалізованість трактується як психологічна реакція людей на соціальну ситуацію, коли одну систему норм і цінностей, що об'єднує людей у спільноту, зруйновано, а іншу ще не сформовано [Головаха, Паніна, 2014: с. 8]. Первинні показники аномійної деморалізованості фіксують міру згоди опитуваних із різними думками щодо різних аспектів життя — як їхнього особистого, так і життя суспільства загалом (Додаток 2). Ці думки відбивають, на мій погляд, почуття та усвідомлення мінливості і непередбачуваності життя (показник 1), самотності та відчуження (показник 2), безпорядку та невизначеності (показник 3), незбагненності (показник 3) та руйнування (показник 5) життєвих сенсів, мінливості (показник 4) і нерозуміння/незнання (показники 4, 8 і 9) норм, зневіри (показник 5) і невіри (показник 6), невідання і невпевненості (показники 7

¹ Ідею цього вибору висловила Т.Загороднюк на одному із засідань відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України.

і 9). Тобто зауважуються різні вияви¹ непорядкованості суспільного і, як наслідок, особистого життя. Ці зауваження водночас є негативними оцінками вказаних виявів і сукупно можуть трактуватися як (не)прийнятність зазначеної непорядкованості або аномії, а отже — і як (не)легітимність її. Отже, сумарний індекс аномійної деморалізованості можна розглядати як опосередкований суб'єктивний показник (не)легітимності соціального (без)порядку.

Методи статистичного аналізу даних

При статистичному опрацюванні соціологічних даних використано можливості програмних пакетів ОСА для Windows та SPSS v. 13.0. Гіпотезу 1 було протестовано з використанням експлораторного факторного аналізу, який уможливив виявлення латентного чинника, що зумовлює мовні та геополітичні уподобання. Для тестування гіпотез 2а, 2б і 2в створено показник, який класифікує опитуваних на категорії за їхніми мовними та геополітичними вподобаннями (використання цього категоріального показника краще унаочнює тестування гіпотез, ніж використання з цією метою показників, отриманих за результатами факторного аналізу). Для класифікації за вказаними ознаками великої кількості опитуваних ($N = 1800$) у моніторингових дослідженнях кожного року застосовувався швидкий кластерний аналіз (метод K -середніх). Отримані кластери ідентифіковано шляхом кростабуляції змінної, що фіксує кластерне рішення, із вихідними безпосередньо вимірюваними показниками мовного та геополітичних уподобань. Гіпотеза 2а тестувалася шляхом кростабуляції змінної, що фіксує кластерне рішення, із показником 4 макрорегіонів України. Тестування гіпотези 2б здійснено шляхом обчислення середніх сумарного індексу аномійної деморалізованості за позиціями змінної, що фіксує кластерне рішення. Гіпотеза 2в тестувалася шляхом кростабуляції змінної, що фіксує кластерне рішення, із показниками уподобань варіантів державно-територіального устрою й інших засад та передумов соціального упорядкування в Україні. У перебігу тестувань зв'язки змінної, що фіксує кластерне рішення, із показниками з порядковими та номінальними шкалами оцінювалися за критерієм незалежності χ^2 та через розрахунок коефіцієнтів зв'язку V Крамера і врахування їх значимості. А статистична значимість відмінностей середніх сумарного індексу аномійної деморалізованості за показниками з номінальними шкалами з'ясовувалася засобами однофакторного дисперсійного аналізу і T -тесту для двох незалежних вибірок.

Результати та їх інтерпретація

Виявлення імовірного чинника, що зумовлює геополітичні та мовні уподобання громадян України, здійснено методом експлораторного фак-

¹ Поряд із суб'єктивними реакціями на розлад нормативних засад соціального порядку шкала фіксує також реакції на ентропію його смислових (культурних) і довірчих засад (про останні детальніше див.: [Резник, 2014]).

торного аналізу. Процедура факторизації застосовувалася у просторі шкал безпосередньо вимірюваних показників мовного та геополітичних уподобань (Додаток 1). Факторний аналіз кореляційної матриці цих показників за методом головних компонентів здійснено на масивах соціологічних даних моніторингу за 2000–2016 роки. Значення критерію адекватності вибірки Кайзера–Меєра–Олкіна (КМО) підтвердили застосовність факторного аналізу до цих вибірок, а тест сферичності Барлета вказав на цілковиту прийнятність відповідних даних для проведення факторного аналізу. У результаті на кожному масиві даних було виокремлено один фактор із власним значенням, більшим за одиницю, та часткою поясненої дисперсії понад 50%, що дало підстави обрати для інтерпретації суто 1-факторну модель (табл. 1).

Таблиця 1

**Матриці факторних навантажень 1-факторної моделі
(метод головних компонентів)**

Рік опитування	Безпосередньо вимірювані показники			Частка поясненої дисперсії, %	Об'єкти аналізу, N
	Російська мова	Союз Росії і Білорусі	Європейський Союз		
2000	0,818	0,846	0,531	55,5	1798
2002	0,825	0,834	0,524	55,0	1781
2004	0,809	0,811	0,441	50,1	1783
2005	0,817	0,812	0,629	57,5	1795
2006	0,840	0,817	0,638	59,4	1800
2008	0,821	0,838	0,671	60,9	1795
2010	0,820	0,823	0,589	56,6	1793
2012	0,785	0,805	0,628	55,3	1788
2013	0,737	0,825	0,762	60,1	1790
2014	0,811	0,871	0,847	71,1	1782
2015	0,783	0,830	0,801	64,8	1755
2016	0,822	0,848	0,757	65,6	1798

Одиничні фактори, вирізнені у межах кожного масиву даних моніторингового опитування окремого року, здебільшого сильно корелюють з усіма трьома безпосередньо вимірюваними показниками моніторингу, на основі яких вони побудовані. Тобто ці одиничні фактори структурно подібні. Можна припустити, що на масивах даних опитувань кожного року виявлено єдиний латентний чинник, який зумовлює мовні та геополітичні уподобання опитуваних. Два із трьох цих показників безпосередньо фіксують міри проросійських орієнтацій опитуваних — їхні позиції із приводу “російської мови” та “союзу Росії і Білорусі”. Виявлений латентний чинник можна концептуально інтерпретувати як “проросійську зорієнтованість” опитуваних, що буває більшою або меншою й визначає відповідні мовні та геополітичні вподобання їх. Отже, гіпотеза 1 про зумовленість цих уподобань спільним чинником загалом підтвердилася.

Опитувані опосередковано виявляють власну латентну “проросійську зорієнтованість” у своїх мовних та геополітичних уподобаннях. Далі за мірою “проросійської зорієнтованості” опитуваних класифіковано шляхом швидкого кластерного аналізу (метод *K*-середніх) їхніх мовних та геополітичних уподобань, що зафіксовані за шкалами безпосередньо вимірюваних показників (Додаток 1). У такий спосіб отримано класифікацію у вигляді 2-кластерного рішення (Додаток 3, табл. 3.1). На кожному масиві даних опитувань 2000–2016 років виокремлено по 2 кластери, що внутрішньо однорідні та суттєво відмінні між собою. У рішеннях із більшими кількостями кластерів останні виявилися порівняно менш внутрішньо однорідними і менш відмінними між собою.

Інтерпретацію отриманих кластерів здійснено на підставі: а) порівняння їхніх фінальних центрів — середніх значень безпосередньо вимірюваних вихідних показників кластеризації для кожного кластера (Додаток 3, табл. 3.2); б) кростабуляції отриманої змінної, що фіксує 2-кластерне рішення, із безпосередньо вимірними вихідними показниками (Додаток 4). Кластери дуже помітно відрізняються один від одного, а також кожен із них окремо на тлі підвибірки класифікованих об’єктів відсотковими розподілами за шкалами безпосередньо вимірюваних вихідних показників.

Зокрема, опитувані одного із кластерів здебільшого (1) згодні із необхідністю надання російській мові статусу офіційної в Україні, (2) позитивно ставляться до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі, (3) неспроможні визначитися зі ставленням до вступу України до Європейського Союзу у 2000–2012 роках та негативно ставляться до цього вступу у 2013–2016 роках. Переважні відповіді на два із трьох запитань (показники 1 і 2, Додаток 1) тут можна трактувати як прихильність до можливої легалізації мовно-культурного впливу Росії в Україні та запровадження її нормативно-інституціонального впливу¹. Звідси зорієнтованість респондентів цього кластера визначена як суто проросійська.

Натомість опитувані другого із кластерів здебільшого (1) заперечують необхідність надання російській мові статусу офіційної в Україні, (2) негативно ставляться до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі і (3) позитивно — до вступу України до Європейського Союзу. Переважні негативні відповіді на запитання показників 1 і 2 (Додаток 1) можна трактувати як неприйняття імовірної легалізації мовно-культурного та запровадження нормативно-інституціонального впливів Росії в Україні. З огляду на переважне уподобання інтеграції України в Європейський наднаціональний соціальний порядок зорієнтованість опитуваних цього кластера позначена як проєвропейська.

Таким чином, 2-кластерне рішення узагальнює і полярно диференціює відповіді опитуваних на запитання з безпосередньо вимірюваних показників (Додаток 1). Ця змінна виокремлює дві категорії опитаних: а) проросійськи зорієнтованих; б) проєвропейськи зорієнтованих. Упродовж ос-

¹ Потуга та ресурси Росії забезпечують їй очевидне і зрозуміле всім домінування та втілення її власних національних інтересів у союзному утворенні на кшталт союзу Росії й Білорусі на його наднаціональних нормативних засадах.

таних років співвідношення часток цих категорій опитуваних кардинально змінилося (рис. 1).

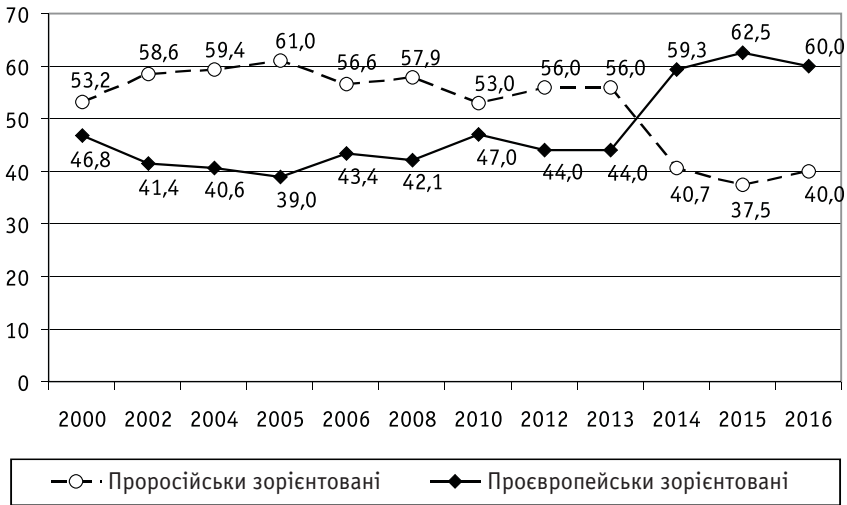

Рис. 1. Динаміка співвідношення часток проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих громадян, %

Мінливе чисельне переважання проросійськи налаштованих над проєвропейськи налаштованими опитуваними впродовж 2000–2013 років починаючи від 2014 року змінилося 20-відсотковим переважанням проєвропейськи зорієнтованих над проросійськи зорієнтованими опитуваними. Зауважену кардинальну зміну відсоткового співвідношення можна розглядати як наслідок структурних змін вибірки моніторингу. Зокрема, до 2013 року включно вибірки моніторингових досліджень Інституту соціології пропорційно репрезентували всі регіони України. Внаслідок анексії Росією Криму його населення не репрезентоване у вибірках моніторингових досліджень 2014–2016 років. А через захоплення сепаратистсько-терористичними угрупованнями за підтримки та участі Росії окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) населення цих районів не репрезентоване у вибірках моніторингових досліджень 2015 і 2016 років. У підсумку думки, ставлення й оцінки значної частки населення України із переважно проросійськими вподобаннями¹ не враховано в моніторингових спостереженнях останніх трьох років. Водночас не можна виключати впливу зазначених подій на масову свідомість громадян України. Ідеться про не-

¹ Серед усіх опитаних в АР Крим ($n = 91$) під час моніторингового опитування 2013 року: а) 73,6% вважали за необхідне надати російській мові статус офіційної в Україні; б) 80,2% були прихильниками ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі; в) 23,1% позитивно ставилися до вступу України до Європейського Союзу. Серед усіх опитаних у Донецькій та Луганській областях ($n = 281$) під час моніторингового опитування 2014 року: а) 72,6% вважали за необхідне надати російській мові статус офіційної в Україні; б) 66,4% були прихильниками ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі; в) 10,8% позитивно ставилися до вступу України до Європейського Союзу.

гативне сприйняття значною частиною населення відверто ворожою до України зовнішньоекономічної політики Росії впродовж останнього десятиліття, вже згаданого відторгнення Росією Криму, скеровування та підтримку росіянами сепаратистських виступів на Півдні та Сході України, терористського заклоту на Донбасі, несхвальне ставлення до участі російських найманців та військових у бойових діях проти українських силових структур. Але вивчення сукупного впливу цих чинників на масову свідомість і, зокрема, на мовні та геополітичні уподобання потребує окремого аналізу, що виходить за рамки цього дослідження. Нині можна стверджувати, що втрата Україною контролю над частиною своїх територій та населення об'єктивно змінює співвідношення уподобань у масовій свідомості, що наразі досяжна для спостережень.

Але й за цих обставин макрорегіональна локалізація проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих опитаних підтверджує гіпотезу 2а про спряженість чинника проросійської зорієнтованості із регіональним (культурно-історичним) поділом суспільства (рис. 2, 3).

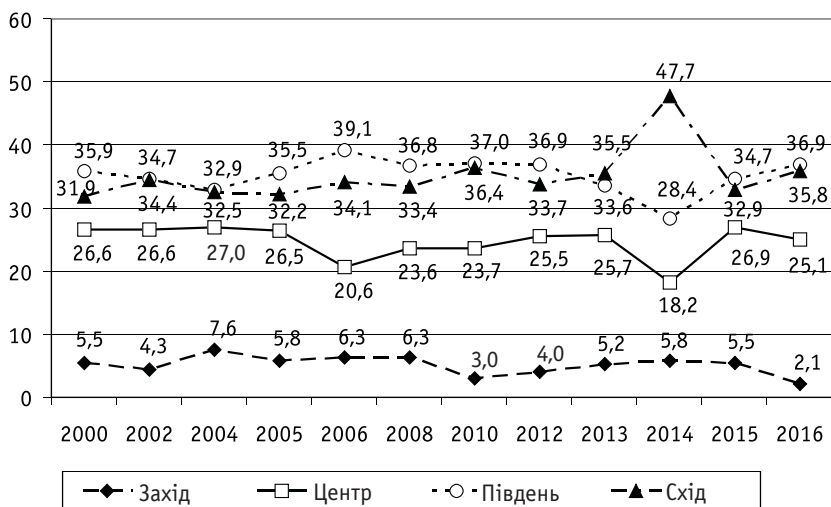

Рис. 2. Динаміка макрорегіонального розподілу проросійськи зорієнтованих громадян, %

Упродовж усього часу спостережень абсолютна більшість проросійськи налаштованих опитуваних зосереджена на Півдні та Сході України, а абсолютна більшість проєвропейськи налаштованих — на Заході та в Центрі України. Такий розподіл неодноразово виявляв себе політико-електоральними розмежуваннями за результатами президентських та парламентських виборів. Це розмежування має глибокі історичні передумови, що вбачаються у принципових відмінностях історичної долі різних регіонів України: "...лінія розмежування... сягає історично віддаленіших часів, практично вздовж межі між Великим Князівством Литовським (українська частина) у XV столітті та Кримським ханством, а в XI столітті між Київським, Чернігівським, Переяславським та Галицько-Волинським князівствами — з одного боку, та Половецьким степом — з іншого" [Вишняк, 2006: с. 15–16].

Ідеться загалом про межу між природними зонами лісу та лісостепу, здавна заселеними осілю автохтонною людністю, з одного боку, і степу, в якому панували періодично змінювані прийшли кочівники, — з іншого. Остаточна військова, економічна і політична колонізація степової зони України після її входження до складу Російської Імперії осілим населенням мала наслідком його проросійську зорієнтованість. Цьому також неабияк сприяла й радянська індустріалізація цих теренів.

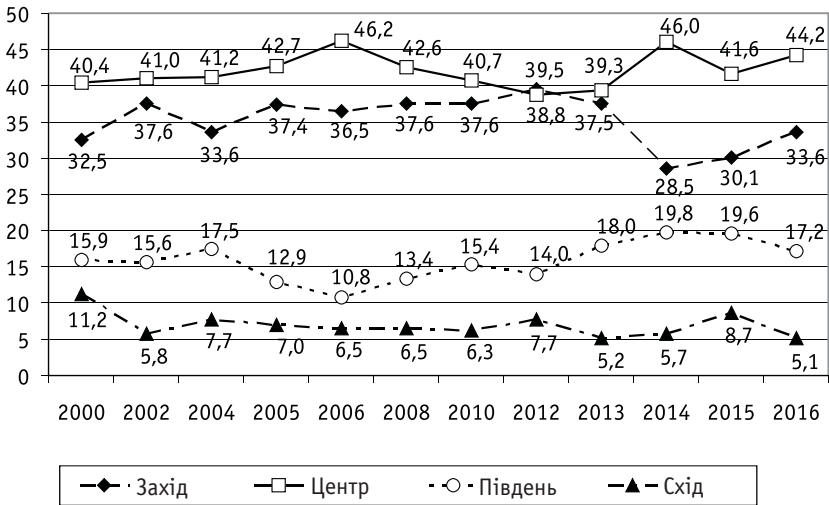

Рис. 3. Динаміка макрорегіонального розподілу проєвропейськи зорієнтованих громадян, %

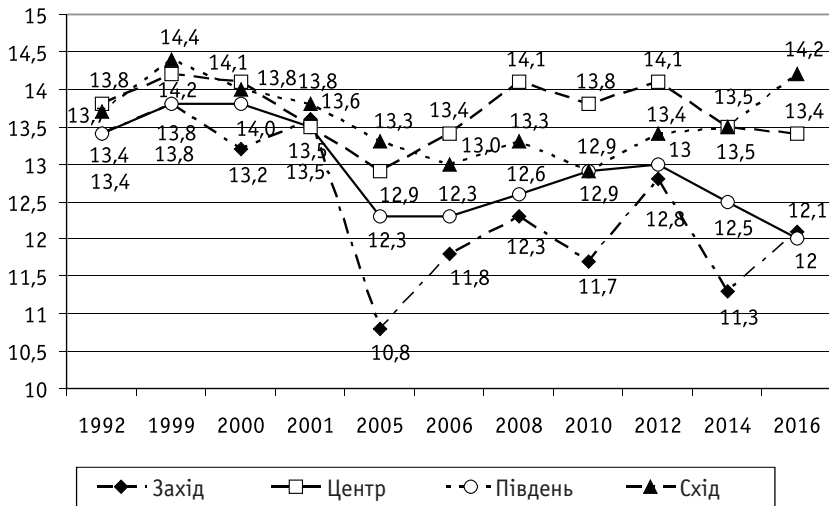

Рис. 4. Динаміка розподілу середніх індексів аномійної деморалізованості за макрорегіонами України (діапазон шкали: 0–18 балів)

Утім, на грудневому референдумі 1991 року їхнє населення, як і населення решти теренів, переважною більшістю підтримало державну неза-

лежність України. Перше десятиліття після проголошення незалежності України було примітно меншими порівняно із наступними 15 роками розбіжностями між макрорегіонами за мірою (де)легітимації соціального порядку в суспільстві (рис. 4).

Виразні міжрегіональні розбіжності за мірою (не)легітимності соціального порядку в українському суспільстві зафіксовані після подій Майдану 2004–2005 року. У 2014–2016 роках чинний соціальний порядок став загалом більш легітимним для Заходу та Центру, ніж для Півдня та Сходу України. Результати 1-факторного дисперсійного аналізу показують значимість цих відмінностей середніх індексу аномійної деморалізованості за вказаними регіонами (Додаток 5). Відтак, з огляду на переважну регіональну локалізацію проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих опитуваних, цілком очікуваною є відмінність їхніх схильностей до (де)легітимації чинного соціального порядку (рис. 5).

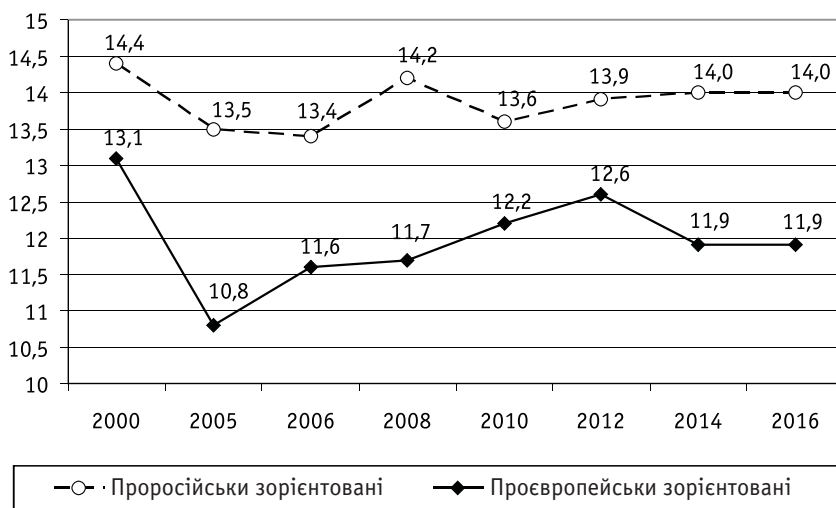

Рис. 5. Динаміка розподілу середніх індексів аномійної деморалізованості за частками проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих респондентів (діапазон шкали: 0–18 балів)

Упродовж останніх 16 років соціальний порядок у сучасному українському суспільстві був загалом менш легітимним для проросійськи зорієнтованих, ніж для проєвропейськи зорієнтованих опитуваних. Результати *T*-тесту Стьюдента для двох незалежних вибірок показують значимість цих відмінностей середніх індексів аномійної деморалізованості за частками громадян із проросійськими та проєвропейськими орієнтаціями (Додаток 6). Тобто підтвердилася гіпотеза 2б про вплив чинника проросійської зорієнтованості на (де)легітимацію соціального порядку в українському суспільстві.

Різна міра (не)легітимності як (не)прийнятності чинного соціального порядку для проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих громадян відбивається на їхніх уподобаннях щодо модернізації його різних інституціональних засад.

Зокрема, підвалиною соціального порядку в суспільстві є дієздатна центральна влада, спроможна забезпечити необхідну координацію та кооперацію відносин між людьми і спільнотами [Theories of Social Order, 2003: р. 159–160]. Ця її спроможність залежить від найприйнятнішого для громадян територіального устрою держави, тобто співвідношення повноважень держави як цілого утворення із повноваженнями її територіальних частин, міри субординації між її центральними й регіональними органами влади. Йдеться, по-перше, про федерацію — державно-територіальний устрій, за якого декілька державних утворень, що юридично наділені певною політичною самостійністю, утворюють єдину союзню державу. По-друге, мається на увазі унітарний державно-територіальний устрій із централізованим державним керівництвом адміністративно-територіальними одиницями та відсутністю відособлених або самостійних державних утворень. З-поміж цих двох інституціональних моделей і проросійськи, і проєвропейськи налаштовані опитувані у 2014 та 2015 роках віддають однозначну перевагу унітарному державно-територіальному устрою (табл. 2, 3).

Таблиця 2

Зв'язок проросійської зорієнтованості із вибором варіантів державно-територіального устрою України, 2014 рік, %*

Як Ви вважаєте, Україна має бути єдиною унітарною країною чи федерацією окремих регіонів?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 726$	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 1056$	Опитувані загалом, % до всіх, $N = 1800$
Єдиною унітарною країною	47,7	87,0	71,0
Федерацією регіонів	25,1	2,6	11,7
Інші варіанти	1,0	0,3	0,6
Важко сказати	26,2	10,1	16,7
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 349,864$; $df = 3$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = $0,443$ ($p < 0,001$).

Причиною цього не останньою чергою є стурбованість загрозами територіальній цілісності України, які потенційно приховує федеративний устрій із певним відособленням регіонів. Тут дається взнаки негативний для України досвід існування в її складі Автономної Республіки Крим, створеної у межах Кримської області 1991 року й анексованої Росією, та сепаратизм на Донбасі, підтримуваний Росією¹ під гаслами федералізації України. Водночас серед проросійськи зорієнтованих громадян спостерігаються у 7–10 разів більші частки підтримки федеративного облаштування України.

¹ 2014 року уподобання щодо унітарного устрою значуще корелювали із: а) негативним ставленням до приєднання Криму до Росії ($\chi^2 = 734,184$; $df = 6$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = $0,452$ ($p < 0,001$)); б) переважанням оцінки збройного протистояння на Сході України як прихованої агресії з боку Росії ($\chi^2 = 728,736$; $df = 12$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = $0,368$ ($p < 0,001$)).

Серед них також найчисельнішою є частка схильних підтримати на можливому референдумі позицію надання самопроголошеним ДНР/ЛНР статусу автономії у складі України, що в підсумку може започаткувати федералізацію країни (табл. 4).

Таблиця 3

Зв'язок проросійської зорієнтованості та підтримки варіантів державно-територіального устрою, 2015 рік, %*

Який із варіантів державно-територіального устрою Ви підтримуєте?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 659$	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 1096$	Опитувані загалом, % до всіх, $N = 1802$
Україна має бути унітарною (єдиною, цілісною) із нині чинними повноваженнями регіонів	24,0	44,6	36,9
Україна має бути унітарною з розширеними повноваженнями регіонів	36,8	44,7	41,7
Україна має стати федеративною державою, де регіони — суб'єкти федерації	15,2	2,8	7,5
Окремі регіони можуть вийти зі складу України, якщо того бажають їхні жителі	11,4	3,2	6,3
Інші варіанти	0,5	0,1	0,2
Важко сказати	12,2	4,7	7,5
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 214,751$; $df = 5$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,35 ($p < 0,001$).

Таблиця 4

Зв'язок проросійської зорієнтованості та позиції щодо статусу самопроголошених ДНР/ЛНР, 2016 рік, %*

Якщо в Україні проводитиметься референдум щодо статусу самопроголошених ДНР/ЛНР, яку позицію Ви особисто підтримуєте?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 726$	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 1056$	Опитувані загалом, % до всіх, $N = 1802$
Надати цим територіям повну незалежність	12,8	12,8	12,8
Надати цим територіям автономію в складі України	39,5	15,2	25,0
Залишити статус цих територій без змін	20,3	43,7	34,3
Важко відповісти	27,4	28,3	27,9
Всього	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 170,347$; $df = 3$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,308 ($p < 0,001$).

Натомість найбільша частка респондентів із проєвропейськими орієнтаціями у даній ситуації схильні до підтримки позиції залишення статусу цих територій без змін. Така розбіжність може призвести до політичного розмежування суспільства із приводу вибору варіанта розв'язання проблеми сепаратизму на Сході України.

Водночас серед прихильників унітаризму — як мінімум половина тих, хто вподобає його децентралізовану версію із розширеними повноваженнями регіонів (табл. 3). Також між проросійськи та проєвропейськи зорієнтованими опитуваними не спостерігалось вкрай поляризованих розбіжностей щодо підтримки децентралізації державно-територіального устрою України (табл. 5, 6).

Таблиця 5

Зв'язок проросійської зорієнтованості та підтримки створення в Україні регіональних парламентів і регіональних урядів, 2014 рік, %*

Підтримуєте Ви чи ні створення в Україні регіональних парламентів та регіональних урядів?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 726$	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 1056$	Опитувані загалом, % до всіх, $N = 1800$
Радше підтримую	24,2	12,1	17,1
Важко сказати	46,0	31,8	37,6
Радше не підтримую	29,8	56,1	45,3
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 125,757$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,266 ($p < 0,001$).

Таблиця 6

Зв'язок проросійської зорієнтованості та думки щодо обрання керівників обласних (регіональних) органів влади в Україні, 2014 рік, %*

Як Ви вважаєте, керівників обласних (регіональних) органів влади в Україні належить...?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 726$	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 1056$	Опитувані загалом, % до всіх, $N = 1800$
Призначати Президентів України	5,4	9,4	7,8
Призначати Верховній Раді України	3,0	5,1	4,3
Обирати населенню на виборах в областях	57,9	61,8	60,2
Обирати обласним Радам	10,9	8,2	9,3
Інші варіанти	0,3	0,2	0,2
Важко сказати	22,6	15,4	18,3
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 30,281$; $df = 5$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,130 ($p < 0,001$).

Більш як половина проєвропейськи зорієнтованих громадян не підтримують створення в Україні регіональних парламентів та регіональних урядів, тоді як проросійськи зорієнтовані здебільшого вагаються з цього приводу. Відсутні суттєві відмінності між цими двома категоріями опитуваних щодо можливості виборів керівників обласних (регіональних) органів влади в Україні населенням відповідних адміністративних територіальних утворень: і ті, і ті переважно підтримують такий порядок делегування владних повноважень регіональним очільникам. Зауважені розподіли уподобань дають підстави стверджувати, що: 1) в розпал зовнішньої воєнної агресії та збройного сепаратистського заклоту радикальна, глибока децентралізація не знаходить значливої підтримки серед опитуваних; 2) наявні передумови для позитивного сприйняття громадськістю поміркованої децентралізації.

Важлива підвалина і водночас складова соціального порядку в суспільстві — його економічна система, тобто облаштування координації та кооперації в економіці [Гаврилишин, 1990: с. 134]. Як антагоністичні способи такого облаштування трактуються етатистські та ліберальні моделі. Зокрема, часто протиставляють моделі на засадах державної та приватної власності. Водночас крайніми протилежностями серед моделей регуляції економіки вважають спонтанний та організований порядки, стихію ринку та державне управління [Хайєк, 1999: с. 63–65; Theories of Social Order, 2003: р. 160, 217–219]. Уподобанням проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих опитуваних щодо зазначених моделей загалом не притаманні великі відмінності (табл. 7, 8).

Таблиця 7

Зв'язок проросійської зорієнтованості з уподобаннями щодо моделей відносин власності, 2015 рік, %*

Як, на Ваш погляд, необхідно будувати економіку України, якщо діяти в інтересах усього народу?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 659$	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, $n = 1096$	Опитувані загалом, % до всіх, $N = 1802$
Переважно на засадах державної власності	32,0	22,7	26,2
На засадах державної та приватної власності	41,0	49,0	46,0
Переважно на засадах приватної власності	7,4	13,6	11,3
Важко відповісти, не знаю	19,6	14,6	16,5
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 39,361$; $df = 3$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,15 ($p < 0,001$).

Проросійськи налаштовані громадяни більше вподобають етатистські, а проєвропейськи налаштовані — ліберальні моделі відносин власності та регуляції економіки. Але найбільші частки серед цих двох категорій опитаних утворюють прихильники змішаних моделей відносин власності та регуляції

економіки. Ці моделі є найпоширенішими в сучасному глобальному соціально-економічному просторі й наразі конституційно легалізовані в сучасній Україні (ст. 13 і 15 Конституції України). Отже, чинна модель соціально-економічного устрою може вважатися легітимною в країні загалом та для більшості як проросійськи, так і проєвропейськи зорієнтованих громадян.

Таблиця 8

Зв'язок проросійської зорієнтованості з уподобаннями щодо моделей регуляції економіки, 2016 рік, %*

Яким чином, на Вашу думку, держава має брати участь в управлінні економікою?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, <i>n</i> = 659	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, <i>n</i> = 1096	Опитувані загалом, % до всіх, <i>N</i> = 1802
Треба мінімізувати участь держави — все регулює ринок	8,4	13,7	11,6
Треба поєднати державне управління і ринкові методи	48,2	54,0	51,7
Треба повернутися до планової економіки на підставі повного державного обліку і контролю	32,3	21,5	25,8
Важко відповісти	11,2	10,8	10,9
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 32,677$; $df = 3$; $p < 0,001$; коефіцієнт *V* Крамера = 0,135 ($p < 0,001$).

Натомість ознаки глибокої поляризації очікувано спостережені в уподобаннях щодо модернізації інституціональних засад мовних відносин (табл. 9, 10).

Таблиця 9

Зв'язок проросійської зорієнтованості та вподобань у голосуванні на гіпотетичному референдумі щодо статусу російської мови в Україні, 2014 рік, %*

Якби в Україні відбувався референдум щодо статусу російської мови в Україні, то як би Ви проголосували?	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, <i>n</i> = 726	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, <i>n</i> = 1056	Опитувані загалом, % до всіх, <i>N</i> = 1800
“За” надання статусу другої державної	63,4	11,8	32,8
“Проти” надання статусу другої державної	12,3	71,4	47,3
Важко сказати	15,8	8,9	11,7
Не голосував би	8,5	7,9	8,1
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 684,912$; $df = 3$; $p < 0,001$; коефіцієнт *V* Крамера = 0,62 ($p < 0,001$).

Таблиця 10

**Зв'язок проросійської зорієнтованості та уподобань щодо
обов'язкового вивчення російської та/або англійської мов
у загальноосвітніх навчальних закладах, 2016 рік, %**

Уподобання щодо обов'язкового вивчення (окрім української) російської та/або англійської мов у загальноосвітніх навчальних закладах	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, n = 726	Проевропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, n = 1056	Опитувані загалом, % до всіх, N = 1800
Російської	11,0	2,7	6,0
Російської, англійської	60,3	20,5	36,6
Англійської	28,7	76,9	57,4
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 404,064$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = $0,479$ ($p < 0,001$).

Громадяни із проросійськими і проєвропейськими орієнтаціями сильно поляризовані у своїх уподобаннях щодо надання російській мові статусу другої державної мови в Україні за підсумками можливого референдуму із цього приводу. Цю обставину увиразнюють також переважні уподобання зауважених категорій опитуваних щодо обов'язкового вивчення російської та/або англійської мов в загальноосвітніх навчальних закладах. 0,7 проросійськи зорієнтованих схильються до обов'язкового вивчення російської мови, тоді як 0,8 проєвропейськи зорієнтованих нехтують ним. Ця поляризація показова на тлі майже цілковитого консенсусу зазначених категорій опитаних стосовно обов'язкового вивчення англійської мови: 0,9 і тих, і тих схильні підтримати її опанування у закладах загальної освіти.

Таким чином, гіпотеза 2в про те, що чинник проросійської зорієнтованості поляризує уподобання опитуваних щодо модернізації засад соціального порядку в суспільстві, підтвердилася частково. Спостережено сильну поляризацію уподобань щодо можливої модернізації порядку вжитку мов. Утім, тенденція ця очікувана, бо безпосередньо вимірюваний показник мовних уподобань фігурував як один із вихідних вимірів у багатовимірному статистичному моделюванні чинника та класифікації проросійської зорієнтованості. Помірною є поляризація уподобань щодо модернізації державно-територіального устрою, слабкою — щодо децентралізації, найслабшою — щодо чинного соціально-економічного устрою. Ці тенденції дають підстави припустити, що більшість відповідних реформ не зустрінуть опору широкого загалу і будуть успішними.

Попри подекуди спостережувану поляризацію модернізаційних уподобань між проросійськи та проєвропейськи зорієнтованими опитуваними, ані ті, ані ті декларативно не схильні до радикальної зміни чинного суспільного ладу в Україні насильницьким шляхом (табл. 11).

Зв'язок проросійської зорієнтованості та ставленням до зміни суспільного ладу в Україні, 2015 рік, %*

Нижче наведено три основні судження щодо зміни суспільного ладу в Україні. Будь ласка, виберіть те судження, яке найкраще відповідає Вашій думці.	Проросійськи зорієнтовані, % від даної категорії, <i>n</i> = 659	Проєвропейськи зорієнтовані, % від даної категорії, <i>n</i> = 1096	Опитувані загалом, % до всіх, <i>N</i> = 1802
Необхідно радикально змінити всю організацію нашого суспільства насильницьким шляхом	11,3	11,9	11,7
Слід поступово покращувати наше суспільство шляхом реформ	63,8	72,3	69,1
Необхідно захищати сучасну організацію нашого суспільства	9,2	9,2	9,2
Важко відповісти	15,6	6,5	10,0
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку: $\chi^2 = 38,171$; $df = 3$; $p < 0,001$; коефіцієнт *V* Крамера = 0,148 ($p < 0,001$).

Переважає більшість опитаних із цих двох категорій підтримують реформістський шлях модернізації українського суспільства. Добре зафіксований слабкий зв'язок зорієнтованості з уявленнями про належний суспільний лад увиразнює відсутність значних відмінностей між проросійськи та проєвропейськи налаштованими громадянами. Не виключено, що ті, хто ладен радикально оскаржувати чинність поточного суспільного ладу в Україні, здебільшого перебувають на анексованій території Криму та контрольованих сепаратистсько-терористичними угрупованнями територіях ОРДЛО.

В оцінюванні перспектив збереження та модернізації чинного суспільного ладу в Україні інформативними, на мою думку, є міри однорідності¹ кластерів проросійськи і проєвропейськи налаштованих респондентів (табл. 12).

У 2000 та 2005 роках не спостережено значимої відмінності в однорідності кластерів проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих опитуваних за їхніми мовними та геополітичними уподобаннями. У 2002–2004 та 2006–2012 роках більш однорідним за цими уподобаннями був кластер проросійськи зорієнтованих, а в 2013–2016 роках — кластер проєвропейськи зорієнтованих опитуваних. Однорідність кластера проєвропейськи налаштованих зросла, а проросійського кластера — знизилася ще до подій на зламі

¹ Ідеться про середній показник, який вимірює відстані кожного опитуваного від центру “його” кластера [Крыштановский, 2006: с. 216–217]. Умовно “відстань” опитуваного від “центру кластера” — “відхилення” мір мовного та геополітичного уподобань цього опитуваного від найтипівіших мір зазначених уподобань у межах даного кластера. Чим менші такі відхилення у межах кластера, тим більша його однорідність.

2013–2014 років (у 2014–2016 роках ідеться про респондентів, котрі репрезентують думку громадян України на контрольованій Українською державою територіі).

Таблиця 12

Динаміка середніх відстаней від центру для двох кластерів, *M*

Рік спостереження	Проросійськи зорієнтовані			Проевропейськи зорієнтовані			Показники дисперсійного аналізу	
	<i>M</i>	<i>n</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>n</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	Значимість
2000	0,95	957	0,34	0,94	841	0,45	0,648	0,421
2002	0,85	1044	0,44	1,06	737	0,36	107,167	0,000
2004	0,87	1059	0,40	1,09	724	0,31	154,147	0,000
2005	0,99	1095	0,42	0,99	700	0,44	0,003	0,958
2006	0,88	1019	0,44	1,09	781	0,39	115,973	0,000
2008	0,87	1039	0,47	1,01	756	0,39	43,217	0,000
2010	0,86	950	0,41	1,10	843	0,38	170,404	0,000
2012	1,00	1001	0,42	1,06	787	0,40	11,147	0,001
2013	1,12	1003	0,36	0,92	787	0,44	110,040	0,000
2014	1,04	726	0,35	0,75	1056	0,47	205,494	0,000
2015	1,26	659	0,41	0,66	1096	0,48	716,659	0,000
2016	1,13	720	0,38	0,80	1078	0,49	235,810	0,000

Ці спостережені тенденції набувають сенсу за припущення, що більша однорідність (або однаковість) уподобань потенційно сприятливіша для появи або культивування спільного бачення можливостей їх втілення та спонук до відповідних одностайних дій. З цього погляду малоуспішність Помаранчевої революції можна пояснити більшою одностайністю її проросійськи зорієнтованих опонентів порівняно з проєвропейськи зорієнтованими прихильниками. Натомість повалення політичного режиму В.Януковича під час Євромайдану може пояснюватися більшою одностайністю його проєвропейськи налаштованих опонентів у зіставленні з проросійськими його прихильниками. А з огляду на вищу нині однорідність уподобань та більшу чисельність можна припустити, що проєвропейськи зорієнтовані на контрольованій Українською державою територіі мають більше можливостей у втіленні та захисті своїх модернізаційних уподобань, ніж проросійськи зорієнтовані у просуванні своїх.

Практичне значення результатів

Результати аналізу дають підстави стверджувати, що зараз для більшості громадян України найприйнятнішими підвалинами соціального порядку в суспільстві є виключний державний статус української мови, європейські цінності та норми як цивілізаційний вибір, унітарність територіаль-

ного устрою держави, поміркована децентралізація, поєднання ринку із державним регулюванням в економіці. Переважання цих уподобань значною мірою є наслідком подій останніх років і має бути враховане у спробах модернізації соціального порядку в суспільстві.

Вкрай важливо законодавчо не оскаржувати виключність державного статусу української мови на догоду зовнішнім та внутрішнім деструктивним силам. Для запобігання безглуздому громадянському протиборству з приводу статусу російської та інших мов національних меншин за сприяння зацікавлених у ньому зовнішніх та внутрішніх деструктивних сил необхідно виразно та однозначно унормувати на рівні законодавства статус цих мов суто як таких, що є офіційними регіональними (місцевими) мовами для вжитку поряд із єдиною державною українською мовою в окремих регіонах (місцевостях) України. Але таке унормування водночас має внеможливити будь-які: а) політичні спекуляції щодо надання цим офіційним регіональним (місцевим) мовам статусу державних мов в Україні; б) спроби запровадити виконання окремими офіційними регіональними (місцевими) мовами функцій, притаманних тільки єдиній державній українській мові; в) намагання з легалізації нехтування державною українською мовою у цих регіонах (місцевостях), її неявного, прихованого витіснення з ужитку та інших такого роду політичних спекуляцій і зловмисних дій.

Водночас абсолютне переважання прихильності громадян України до її унітарного устрою зобов'язує вищі органи державної влади не піддаватися зовнішньополітичному та внутрішньополітичному домаганням стосовно здійснення федералізації України, законодавчого виокремлення на неконтрольованій державою частині території Донбасу автономного утворення із винятковим правовим статусом.

При запровадженні децентралізації влади в Україні реформаторам варто керуватися думкою Е.Дюркгайма, який свого часу слушно зауважив: “Одначе справжню користь принесе лише та децентралізація, котра водночас приведе до щонайбільшої концентрації суспільних сил. Жодним чином не послаблюючи зв'язки, які поєднують кожен частину суспільства з державою, потрібно створити осередки моральної потуги, котрі чинили б на індивідів той вплив, якого не може мати держава” [Дюркгайм, 1998: с. 503]. Необхідні передусім зусилля щодо розвитку української мови, культури, історичної пам'яті та почуття громадянсько-національної гідності, що сприятиме соціальній інтеграції суспільства. Водночас реформи щодо децентралізації державної влади мають відповідати переважним уподобанням громадян, тобто мати поміркований характер.

Переважні євроінтеграційні геополітичні преференції громадян мають втілюватися внаслідок пришвидшеного запровадження засадових положень Угоди про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом і його державами-членами — з іншого.

Висновки

Встановлено, що на рівні масової свідомості впродовж 2000–2016 років позиція стосовно статусу російської мови та геополітичні орієнтації щодо

інтеграції в Євразійський або Європейський наднаціональний нормативний порядок зумовлені чинником проросійської зорієнтованості.

Класифікація опитуваних соціологічного моніторингу ІС НАНУ за позицією щодо статусу російської мови та геополітичними орієнтаціями виокремила дві категорії осіб: а) проросійськи зорієнтованих; б) проєвропейськи зорієнтованих. Після мінливого чисельного переважання проросійськи зорієнтованих над проєвропейськи зорієтованими громадянами впродовж 2000–2013 років з 2014 року спостерігається 20-відсоткове переважання проєвропейськи налаштованих над проросійськи налаштованими у співвідношенні 60% : 40% (ідеться про опитаних, які репрезентують думку громадян на контрольованій Українською державою території).

Для вимірювання стану (не)легітимності соціального (без)порядку обґрунтовано використання шкали аномії (Anomy Scale, McClosky & Schaar 1965), апробованої для застосування у масових опитуваннях в Україні Н.Паніною. Перше десятиліття після проголошення незалежності України примітне меншою диференціацією регіонів за мірою (де)легітимації соціального порядку в суспільстві, порівняно із наступними 15 роками. Поглиблення диференціації регіонів за мірою нелегітимності соціального порядку в суспільстві спостерігається після подій Майдану (2004–2005 роки). З цього часу чинний соціальний порядок починає бути більш легітимним для Заходу та Центру, ніж для Півдня та Сходу України. Абсолютна більшість проросійськи зорієнтованих зосереджена на Півдні та Сході України, а абсолютна більшість проєвропейськи зорієтованих — на Заході та в Центрі України. Упродовж останніх 16 років соціальний порядок у сучасному українському суспільстві був загалом більш нелегітимним для людей із проросійськими настроями, ніж для проєвропейськи налаштованих.

Між проросійськи та проєвропейськи зорієтованими виявлено малі розбіжності щодо бажаних моделей відносин власності та регуляції економіки, більші розбіжності щодо бажаної моделі державно-територіального устрою, великі розбіжності щодо бажаної моделі функціонування мов та геополітичного вибору. Але обидві категорії переважно підтримують реформістський шлях модернізації українського суспільства. У 2002–2004 та 2006–2012 роках більш однорідними у своїх переважних мовних та геополітичних уподобаннях були проросійськи налаштовані опитувані, а в 2013–2016 роках — проєвропейськи налаштовані.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Показники соціологічного моніторингу
Інституту соціології НАН України

1. Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові статусу офіційної в Україні?

Так	Важко сказати	Ні
1	2	3

2. Як Ви ставитеся до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі?

Радше позитивно	Важко сказати	Радше негативно
1	2	3

3. Як Ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу?

Радше негативно	Важко сказати	Радше позитивно
1	2	3

У тексті й у таблицях статті наведені вище показники моніторингу фігурують під назвами:

- 1 – “Російська мова”;
- 2 – “Союз Росії й Білорусі”;
- 3 – “Європейський Союз”.

Додаток 2

Шкала аномії (Anomy Scale, McClosky & Schaar, 1965;
адаптація Н.Паніної, 1990)

Люди висловлюють різні думки щодо життя (як свого особистого, так і життя суспільства). Ми зібрали деякі, найбільш поширені висловлювання людей. Відзначте, будь ласка, щодо КОЖНОЇ думки – ЗГОДНІ Ви з нею чи НІ. **(Намагайтеся уникати відповіді “не знаю”)**

		Згоден	Не згоден	Не знаю
1	Зараз все так хитко, і здається, що може відбутися все, що завгодно	2	0	1
2	Чого сьогодні нам не вистачає, так це справжньої дружби, як було раніше, – на все життя	2	0	1
3	За теперішнього безпорядку та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити	2	0	1
4	Все так швидко зараз змінюється, що не розумієш, яких законів дотримуватися	2	0	1
5	Багато з того, у що вірили наші батьки, руйнується на очах	2	0	1
6	Проблема зараз у тому, що більшість людей взагалі ні у що не вірить	2	0	1
7	Я часто не розумію, що до чого; почуваю себе ніяково	2	0	1

Закінчення додатку 2

		Згоден	Не згоден	Не знаю
8	Раніше люди краще себе почували, тому що кожний знав, як вчиняти правильно	2	0	1
9	Мені здається, інші краще за мене знають, що правильно, а що — ні	2	0	1

Додаток 3**Результати кластерного аналізу****Таблиця 3.1****Наповненість кластерів, класифіковані та некласифіковані об'єкти (опитувані), *n***

Рік спостереження	Наповненість		Класифіковані об'єкти	Об'єкти, що залишилися поза класифікацією
	Кластер 1	Кластер 2		
2000	957	841	1798	12
2002	737	1044	1781	18
2004	724	1059	1783	17
2005	1095	700	1795	5
2006	781	1019	1800	0
2008	756	1039	1795	6
2010	843	950	1793	7
2012	1001	787	1788	12
2013	787	1003	1790	10
2014	726	1056	1782	18
2015	659	1096	1755	47
2016	720	1078	1798	4

Таблиця 3.2**Фінальні центри кластерів, *M***

Вихідний (безпосередньо вимірний) показник	Кластери	
	1	2
2000		
Російська мова	1,30	2,62
Союз Росії й Білорусі	1,32	2,69
Європейський Союз	2	3
2002		
Російська мова	2,65	1,24
Союз Росії й Білорусі	2,40	1,13
Європейський Союз	3	2

Закінчення табл. 3.2

Вихідний (безпосередньо вимірний) показник	Кластери	
	1	2
2004		
Російська мова	2,80	1,20
Союз Росії й Білорусі	2,12	1,20
Європейський Союз	2	2
2005		
Російська мова	1,31	2,72
Союз Росії й Білорусі	1,23	2,55
Європейський Союз	2	3
2006		
Російська мова	2,84	1,17
Союз Росії й Білорусі	2,28	1,14
Європейський Союз	3	2
2008		
Російська мова	2,82	1,23
Союз Росії й Білорусі	2,35	1,13
Європейський Союз	3	2
2010		
Російська мова	2,81	1,20
Союз Росії й Білорусі	2,17	1,10
Європейський Союз	2	2
2012		
Російська мова	1,30	2,84
Союз Росії й Білорусі	1,22	2,28
Європейський Союз	2	3
2013		
Російська мова	2,81	1,59
Союз Росії й Білорусі	2,52	1,23
Європейський Союз	2,69	1,70
2014		
Російська мова	1,39	2,71
Союз Росії й Білорусі	1,51	2,84
Європейський Союз	2	3
2015		
Російська мова	1,44	2,90
Союз Росії й Білорусі	1,71	2,82
Європейський Союз	1,65	2,71
2016		
Російська мова	1,43	2,80
Союз Росії й Білорусі	1,53	2,85
Європейський Союз	1,52	2,63

**Кростабуляція змінної, що фіксує 2-кластерне рішення,
та безпосередньо вимірних вихідних показників**

Таблиця 4.1

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2000 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1798)
	1 (n = 957)	2 (n = 841)	
Російська мова			
Так	73,2	11,3	44,3
Важко сказати	23,1	15,2	19,4
Ні	3,7	73,5	36,3
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	70,6	7,0	40,9
Важко сказати	26,4	17,0	22,0
Радше негативно	2,9	76,0	37,1
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	14,5	3,7	9,5
Важко сказати	48,1	18,9	34,4
Радше позитивно	37,4	77,4	56,1
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

а) "Російська мова": $\chi^2 = 1003,330$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,747
($p < 0,001$);

б) "Союз Росії й Білорусі": $\chi^2 = 1105,318$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,784
($p < 0,001$);

в) "Європейський Союз": $\chi^2 = 293,801$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,404
($p < 0,001$).

Таблиця 4.2

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2002 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1781)
	1 (n = 737)	2 (n = 1044)	
Російська мова			
Так	6,9	78,5	48,9
Важко сказати	21,6	18,9	20,0
Ні	71,5	2,6	31,1
Загалом	100,0	100,0	100,0

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1781)
	1 (n = 737)	2 (n = 1044)	
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	14,4	88,5	57,8
Важко сказати	31,1	10,4	19,0
Радше негативно	54,5	1,1	23,2
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	5,0	22,1	15,0
Важко сказати	36,8	42,9	40,4
Радше позитивно	58,2	35,0	44,6
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 1114,460$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,791 ($p < 0,001$);
 б) "Союз Росії й Білорусі": $\chi^2 = 1040,405$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,764 ($p < 0,001$);
 в) "Європейський Союз": $\chi^2 = 140,418$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,281 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.3

Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників, 2004 рік, %*

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1783)
	1 (n = 724)	2 (n = 1059)	
Російська мова			
Так	0,0	80,3	47,7
Важко сказати	20,4	19,7	20,0
Ні	79,6	0,0	32,3
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	29,7	85,6	62,9
Важко сказати	28,9	8,8	16,9
Радше негативно	41,4	5,6	20,1
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	8,7	13,9	11,8
Важко сказати	36,0	42,7	40,0
Радше позитивно	55,2	43,4	48,2
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 1423,741$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,894 ($p < 0,001$);

- б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 591,060$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,576 ($p < 0,001$);
- в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 26,962$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,123 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.4

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2005 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом ($N = 1795$)
	1 ($n = 1095$)	2 ($n = 700$)	
Російська мова			
Так	75,3	7,0	48,7
Важко сказати	18,8	13,9	16,9
Ні	5,8	79,1	34,4
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	80,7	11,3	53,6
Важко сказати	15,9	22,6	18,5
Радше негативно	3,4	66,1	27,9
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	28,4	6,7	19,9
Важко сказати	42,0	18,9	33,0
Радше позитивно	29,6	74,4	47,1
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) “Російська мова”: $\chi^2 = 1082,194$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,776 ($p < 0,001$);
- б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 998,055$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,746 ($p < 0,001$);
- в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 352,486$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,443 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.5

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2006 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом ($N = 1800$)
	1 ($n = 781$)	2 ($n = 1019$)	
Російська мова			
Так	3,1	83,1	48,4
Важко сказати	10,2	16,9	14,0
Ні	86,7	0,0	37,6
Загалом	100,0	100,0	100,0

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1800)
	1 (n = 781)	2 (n = 1019)	
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	24,2	89,2	61,0
Важко сказати	23,3	7,4	14,3
Радше негативно	52,5	3,4	24,7
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	10,1	33,2	23,2
Важко сказати	29,3	37,3	33,8
Радше позитивно	60,6	29,5	43,0
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 1482,685$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,908 ($p < 0,001$);
 б) "Союз Росії й Білорусі": $\chi^2 = 815,479$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,673 ($p < 0,001$);
 в) "Європейський Союз": $\chi^2 = 208,708$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,341 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.6

Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників, 2008 рік, %*

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1795)
	1 (n = 756)	2 (n = 1039)	
Російська мова			
Так	4,4	80,8	48,6
Важко сказати	9,7	15,4	13,0
Ні	86,0	3,8	38,4
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	19,8	89,7	60,3
Важко сказати	25,5	8,1	15,4
Радше негативно	54,6	2,2	24,3
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	3,7	29,7	18,8
Важко сказати	28,6	43,2	37,0
Радше позитивно	67,7	27,0	44,2
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 1304,565$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,853 ($p < 0,001$);

- б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 935,561$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,722 ($p < 0,001$);
 в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 347,247$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,440 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.7

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2010 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом ($N = 1793$)
	1 ($n = 843$)	2 ($n = 950$)	
Російська мова			
Так	2,8	79,6	43,5
Важко сказати	13,0	20,4	17,0
Ні	84,1	0,0	39,5
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	27,8	91,7	61,6
Важко сказати	27,2	6,6	16,3
Радше негативно	45,1	1,7	22,1
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	9,8	27,5	19,2
Важко сказати	32,4	37,9	35,3
Радше позитивно	57,8	34,6	45,5
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) “Російська мова”: $\chi^2 = 1417,828$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,889 ($p < 0,001$);
 б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 792,605$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,665 ($p < 0,001$);
 в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 128,728$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,268 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.8

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2012 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом ($N = 1788$)
	1 ($n = 1001$)	2 ($n = 787$)	
Російська мова			
Так	74,5	4,2	43,6
Важко сказати	20,5	7,2	14,7
Ні	5,0	88,6	41,8
Загалом	100,0	100,0	100,0

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1788)
	1 (n = 1001)	2 (n = 787)	
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	81,8	24,1	56,4
Важко сказати	14,8	23,9	18,8
Радше негативно	3,4	52,0	24,8
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	33,7	7,4	22,1
Важко сказати	37,5	24,8	31,9
Радше позитивно	28,9	67,9	46,0
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 1289,440$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,849 ($p < 0,001$);
- б) "Союз Росії й Білорусі": $\chi^2 = 698,708$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,625 ($p < 0,001$);
- в) "Європейський Союз": $\chi^2 = 305,607$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,413 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.9

Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників, 2013 рік, %*

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1790)
	1 (n = 787)	2 (n = 1003)	
Російська мова			
Так	6,1	60,6	36,6
Важко сказати	7,1	19,7	14,2
Ні	86,8	19,6	49,2
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	10,3	79,3	48,9
Важко сказати	27,4	18,5	22,5
Радше негативно	62,3	2,2	28,6
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	5,0	46,0	27,9
Важко сказати	20,7	38,0	30,4
Радше позитивно	74,3	16,1	41,7
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 811,592$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,673 ($p < 0,001$);

- б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 1000,483$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,748 ($p < 0,001$);
- в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 668,180$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,611 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.10

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2014 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом ($N = 1782$)
	1 ($n = 726$)	2 ($n = 1056$)	
Російська мова			
Так	67,2	8,1	32,2
Важко сказати	26,3	12,6	18,2
Ні	6,5	79,3	49,6
Загалом	100,0	100,0	100,0
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	58,4	1,3	24,6
Важко сказати	32,2	13,6	21,2
Радше негативно	9,4	85,0	54,2
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	55,0	3,6	24,5
Важко сказати	37,2	16,0	24,6
Радше позитивно	7,9	80,4	50,8
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) “Російська мова”: $\chi^2 = 970,074$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,738 ($p < 0,001$);
- б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 1094,799$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,784 ($p < 0,001$);
- в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 986,519$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,744 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.11

**Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників,
2015 рік, %***

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом ($N = 1755$)
	1 ($n = 659$)	2 ($n = 1096$)	
Російська мова			
Так	68,1	0,0	25,6
Важко сказати	19,3	9,9	13,4
Ні	12,6	90,1	61,0
Загалом	100,0	100,0	100,0

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1755)
	1 (n = 659)	2 (n = 1096)	
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	51,6	4,1	21,9
Важко сказати	26,3	9,4	15,7
Радше негативно	22,2	86,5	62,3
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	53,7	7,1	24,6
Важко сказати	27,2	14,5	19,3
Радше позитивно	19,1	78,4	56,1
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) "Російська мова": $\chi^2 = 1178,374$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,819 ($p < 0,001$);
- б) "Союз Росії й Білорусі": $\chi^2 = 770,702$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,663 ($p < 0,001$);
- в) "Європейський Союз": $\chi^2 = 654,771$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,611 ($p < 0,001$).

Таблиця 4.12

Кростабуляція кластерів та безпосередньо вимірних показників, 2016 рік, %*

Вихідні змінні	Кластери		Класифіковані об'єкти загалом (N = 1798)
	1 (n = 720)	2 (n = 1078)	
Російська мова			
Так	67,8	5,3	30,3
Важко сказати	21,1	9,3	14,0
Ні	11,1	85,4	55,7
Загалом			
Союз Росії й Білорусі			
Радше позитивно	58,5	2,6	25,0
Важко сказати	29,9	9,6	17,7
Радше негативно	11,7	87,8	57,3
Загалом	100,0	100,0	100,0
Європейський Союз			
Радше негативно	59,0	9,8	29,5
Важко сказати	30,0	17,3	22,4
Радше позитивно	11,0	72,8	48,1
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Міри зв'язку кластерної змінної із вихідною змінною:

- а) “Російська мова”: $\chi^2 = 1027,608$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,756 ($p < 0,001$);
- б) “Союз Росії й Білорусі”: $\chi^2 = 1077,232$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,774 ($p < 0,001$);
- в) “Європейський Союз”: $\chi^2 = 728,209$; $df = 2$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,636 ($p < 0,001$).

Додаток 5

**Результати 1-факторного дисперсійного аналізу
для показника 4 макрорегіонів України**

Таблиця 5.1

**Середні сумарного індексу аномійної деморалізованості
за макрорегіонами України, 2014***

4 макрорегіони України	<i>M</i>	<i>n</i>	<i>SD</i>
Захід	11,25	342	4,394
Центр	12,47	619	4,293
Південь	13,46	416	3,844
Схід	13,52	406	3,902
Загалом	12,71	1783	4,207

* Міри значимості відмінностей середньої: $df = 3$; $F = 24,733$; $p < 0,001$.

Таблиця 5.2

**Середні сумарного індексу аномійної деморалізованості
за макрорегіонами України, 2016**

4 макрорегіони України	<i>M</i>	<i>n</i>	<i>SD</i>
Захід	12,10	371	4,560
Центр	12,03	656	4,270
Південь	13,41	445	3,956
Схід	14,22	309	3,482
Загалом	12,77	1781	4,219

* Міри значимості відмінностей середньої: $df = 3$; $F = 26,616$; $p < 0,001$.

**Результати Т-тесту Стьюдента для двох незалежних вибірок
(кластерів)**

Таблиця 6.1

**Середні індексу аномійної деморалізованості за кластерами
(категоріями) проросійськи та проєвропейськи
зорієнтованих громадян, M**

Кластер (категорія)	n	M	SD	Стандартна похибка M
2000				
Проросійськи зорієнтовані	947	14,4	3,332	0,108
Проєвропейськи зорієнтовані	828	13,1	3,916	0,136
2005				
Проросійськи зорієнтовані	1085	13,5	3,642	0,111
Проєвропейськи зорієнтовані	694	10,8	4,495	0,171
2006				
Проросійськи зорієнтовані	1018	13,4	3,453	0,108
Проєвропейськи зорієнтовані	772	11,6	4,416	0,159
2008				
Проросійськи зорієнтовані	1027	14,2	3,536	0,110
Проєвропейськи зорієнтовані	752	11,7	4,392	0,160
2010				
Проросійськи зорієнтовані	942	13,6	3,527	0,115
Проєвропейськи зорієнтовані	840	12,2	4,068	0,140
2012				
Проросійськи зорієнтовані	988	13,9	3,454	0,110
Проєвропейськи зорієнтовані	779	12,6	3,643	0,131
2014				
Проросійськи зорієнтовані	717	14,0	3,587	0,134
Проєвропейськи зорієнтовані	1050	11,9	4,386	0,135
2016				
Проросійськи зорієнтовані	710	14,0	3,455	0,130
Проєвропейськи зорієнтовані	1067	11,9	4,461	0,137

Міри значимості відмінностей середніх індексів анонімної деморалізованості за кластерами (категоріями) просвієцьки та проєвропейськи зорієнтованих громадян

Таблиця 6.2

Дисперсії	Тест Левена на рівність дисперсій		Тест Стюдента на рівність середніх							
	F	Значимість	T	df	Значимість (двостороння)	Різниця середніх	Стандартна похибка різниці	99% Довірчий інтервал різниці	Нижня межа	Верхня межа
2000										
Рівні	34,344	0,000	7,385	1773,000	0,000	1,271	0,172	0,827	1,714	1,714
Нерівні			7,306	1633,158	0,000	1,271	0,174	0,822	1,719	1,719
2005										
Рівні	45,981	0,000	13,560	1777,000	0,000	2,634	0,194	2,133	3,135	3,135
Нерівні			12,955	1255,607	0,000	2,634	0,203	2,109	3,158	3,158
2006										
Рівні	48,024	0,000	-9,900	1788,000	0,000	-1,841	0,186	-2,321	-1,362	-1,362
Нерівні			-9,577	1420,316	0,000	-1,841	0,192	-2,337	-1,345	-1,345
2008										
Рівні	48,980	0,000	-13,192	1777,000	0,000	-2,482	0,188	-2,967	-1,997	-1,997
Нерівні			-12,763	1401,886	0,000	-2,482	0,194	-2,984	-1,981	-1,981
2010										
Рівні	14,068	0,000	-7,868	1780,000	0,000	-1,416	0,180	-1,880	-0,952	-0,952
Нерівні			-7,804	1671,303	0,000	-1,416	0,181	-1,883	-0,948	-0,948
2012										
Рівні	1,761	0,185	7,459	1765,000	0,000	1,265	0,170	0,827	1,702	1,702
Нерівні			7,412	1627,206	0,000	1,265	0,171	0,825	1,705	1,705
2014										
Рівні	39,070	0,000	10,522	1765,000	0,000	2,080	0,198	1,570	2,590	2,590
Нерівні			10,924	1708,675	0,000	2,080	0,190	1,589	2,571	2,571
2016										
Рівні	66,791	0,000	10,778	1775,000	0,000	2,135	0,198	1,746	2,523	2,523
Нерівні			11,335	1734,787	0,000	2,135	0,188	1,765	2,504	2,504

Джерела

- Бек У.* Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер. з нім. — К.: Ніка-Центр, 2011. — 408 с.
- Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман; пер. с англ. — М.: Academia-Центр: Медиум, 1995. — 323 с.
- Вишняк О.* Соціокультурна динаміка політичних регіонів України. Соціологічний моніторинг (1992–2006) / О.І. Вишняк. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. — 226 с.
- Гацков М.* Епістемологічні засади аналітичної соціології / Максим Гацков // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2014. — № 1. — С. 146–172.
- Головаха Є.* Моніторингові дослідження Інституту соціології НАН України: методологія, методи, організація опитувань / Є. Головаха, Н. Паніна // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін; вип. 1 (15), т. 2: Таблиці і графіки. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. — С. 5–12.
- Дюркгайм Е.* Самоубство: Соціологічне дослідження / Еміль Дюркгайм; пер. з франц. — К.: Основи, 1998. — 519 с.
- Кастельс М.* Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / Мануель Кастельс; пер. з англ. — К.: Ваклер, 2007. — 304 с.
- Кастельс М.* Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / Мануель Кастельс, Пекка Хіманен; пер. з англ. — К.: Ваклер, 2006. — 256 с.
- Крыштановский А.О.* Анализ социологических данных с помощью пакета SPSS: учеб. пособие для вузов / А.О. Крыштановский. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. — 281, [3] с.
- Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон; пер. с англ. — М.: АСТ: Хранитель, 2006. — 873, [7] с.
- Панина Н.В.* Образ жизни и психологическое состояние населения в условиях перехода от тоталитаризма к демократии / Е.И. Головаха, Н.В. Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. Т. 2: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения / [сост., ред., вступ. статья Е.И. Головахи]. — К.: Факт, 2008. — С. 5–173.
- Парсонс Т.* Система современных обществ / Толкот Парсонс; пер. с англ. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
- Парсонс Т.* Социальная система / Толкот Парсонс // О социальных системах / под ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. — М.: Академ. проект, 2002. — С. 73–520.
- Резнік В.С.* Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії / В.С. Резнік. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2010а. — 512 с.
- Резнік В.* Теоретико-методологічні підвалини концептуалізації легітимації приватної власності / Володимир Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010b. — № 1. — С. 88–106.
- Резнік О.* Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / Олександр Резнік. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. — 184 с.
- Резнік В.* Доверительные основания легитимации социального порядка / Владимир Резник // Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. — К.: Ін-т социологии НАН Украины, 2014. — С. 55–70.
- Соціологія Конта у викладі Ріголажа [СПб., 1898] // Філософська і соціологічна думка. — 1995. — № 9–10. — С. 151–178.
- Тьоніс Ф.* Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Фердинанд Тьоніс; пер. з нім. — К.: Дух і літера, 2005. — 262 с.
- Theories of Social Order: A Reader / Michael Hechter and Christine Horne (ed.). — Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2003. — 356 p.